

SOSYAL KELAM AÇISINDAN KUR'AN'IN İNSAN ELEŞTİRİSİ VE YENİ BİR AHLAKIN İNŞASI İÇİN ÖNERİLERİ

Ahmet ERKOL

Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Kelam ABD,
ahmeterkol@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6435-0905>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 16/09/2023

Accepted / Kabul Tarihi: 15/12/2023

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1361497>

Sosyal Kelam Açısından Kur'an'ın İnsan Eleştirisi ve Yeni Bir Ahlakın İnşası İçin Önerileri

Öz

Binyıllarla ifade edilebilecek bir geçmişe sahip insan, iradesini kuşandıktan sonra yaşadığı evrene dair sorular sormaya başlamıştır. Kendisini sair yaratılmışlardan ayıran en temel özelliği olan soru sorma yetisi sayesinde sürekli bir gelişim halindedir. Biyolojik, fiziksel gelişimi devam ederken beyinsel ve zihinsel gelişimin yanı sıra, onu farklı kılan anlam yönü de gelişmeye devam etmektedir. Dolayısıyla insan olmuş bitmiş bir varlık değil, tersine içinde yaşadığı tabiatla birlikte her yönüyle devingendir, Kur'an'ın: "Biz bir şeyi istediğimiz zaman ona kün/ol deriz o da feyekün/oluş sürecine girer." Yani anlık değildir, bir sürece bağlıdır. İşte bu süreç içerisinde varlığını geliştiren insanın en temelde sorduğu soru "ben kimim" sorusudur. Bu aynı zamanda insanın anlam arayışını ve varoluşun da sırrıdır. Biyolojik/fiziki bir varlık olan beşerin, insan mertebesine ulaşması, bu anlam arayışına bağlıdır. Bu nedenle dili kullanan, anlam üreten, medeniyetler inşa eden, içinde bulunduğu ortam/duruma itiraz geliştirebilen yalnızca insandır.

Sahip olduğu bu temel ayırıcı özellikleri sebebiyle, yaratılış amacını dikkate almadan kendisine verilemeyen payeler biçmeye çalışması sonucunda haddini aşmış ve çoğu zaman da azgımlaşmıştır. Kutsal kitaplarda anlatılan insan hikayesi bu duruma dikkat çekmek içindir. Tevrat metinlerinde insana dair anlatımlar, bir kritiğe tabi tutulmadan sonraki dönemlere aktarıldığı için, Kur'an'ın insan tanımı ve tanıtmı doğru anlaşılmalıdır. Önceki kültürlerin etkisiyle kullanılan kavramlara yüklenen anlamlar, Kur'an bütünlüğüne aykırı bir şekilde oluşturulmuştur. Bu çalışmada sözünü ettiğim bu temel sorunlar dikkate alınarak, bir makale kapsamında, Kur'an insana dair esas olarak ne söylemekte, onu nasıl tanımlamakta, farklılıklarını sıralarken aynı zamanda ne tür eleştiriler yöneltmektedir? Çerçevesinde ele alınacaktır. Dolayısıyla Kur'an metni esas alındığı için, bunun dışında fazlaca kaynak kullanımına gidilmemiştir. İslam kelamı açısından son derece önemli olan bu sorunsal merkeze alınarak değerlendirme yapılmıştır. Zira insana dair doğru bir tanım yapılmadan, insanın içinde bulunduğu evren, birey ya da toplumun doğru anlaşılması düşünülemez.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Kur'an, Eşref-i Mahluk, Ahlak, Eleştirisi.

Suggestions of The Quran For Human Criticism and The Construction of A New Morality in Terms of Social Kalam

Abstract

Human, who has a history that can be expressed in thousands of years, started to ask questions about the universe he lives in after he gained his will. It is in a constant state of development thinks to its ability to ask questions, which is the most fundamental feature that distinguishes it from other creatures. While its biological and physical development continues, in addition to its cerebral and mental development, the meaning aspect that makes it different continues to develop. Therefore, human beings are not a finished being, on the contrary, they are dynamic in every aspect along with the nature in which they live, as the Qur'an says: "When we want something, we tell it to become, and it enters the process of becoming." So it is not instantaneous, it depends on a process. The most fundamental question asked by the person who develops his existence in this process is "who am I?" This is also man's search for meaning and is also the secret of existence. The human being, a biological/physical being, reaching the level of human depends on this search for meaning. For this reason, only humans are the ones who use language, produce meaning, build civilizations, and raise objections to the environment/situation they find themselves in.

Because of these basic distinguishing features, he went beyond his limits and often became reckless as a result of trying to give him honors that could not be given to him without taking into account the purpose of his creation. The human story told in the holy books is to draw attention to this situation. Since the narratives about humans in the Torah texts were transferred to later periods without being subjected to criticism, the Qur'an's definition and presentation of humans were not understood correctly. The meanings attributed to the concepts used under the influence of previous cultures were created in a way that contradicts the integrity of the Qur'an. Considering these basic problems that I have mentioned in this study, what does the Qur'an basically say about human beings, how does it define it, what kind of criticism does it direct while listing its differences, in the scope of an article? It will be discussed within its framework. Therefore, since the text of the Qur'an was taken as basis, not many sources were used other than that. An evaluation was made by focusing on this problematic, which is extremely important in terms of Islamic theology. Because without a correct definition of human being, it is unthinkable to understand the universe, individual or society in which human beings exist.

Keywords: Human, Quran, Social Kalam, Morality, Criticism.

GİRİŞ

Klasik ya da geleneksel İslam kültüründe iddia edilenin aksine insan, diğer varlıklar gibi Allah'ın yarattığı bir varlıktır. Yarattılmışlar içerisinde çok özel bir yere sahip olmakla birlikte, o varlığın en üstünü değildir. “Biz insanı ses veren balçıktan, biçim verilebilir, özlü, kara bir balçıktan yarattık.”¹ Kur'an'da pek çok ayette insanın yaratılış özü; “tîn”, “turâb” olarak ifade edilmiştir. Her iki terim de hem insanın biyolojik menşeinin basitliği hem de insan bedeninin ya da organizmasının toprak veya toprakta bulunan organik ve inorganik muhtelif unsurlardan müteşekkil bir yapı olduğunu ifade etmektedir.² “Salsal” tabiri toprak ya da balçık kavramına bir boyut daha eklemiştir. Vurulduğu zaman “ses çıkaran kuru balçık” anlamına gelmekte³, özellikle insanın yaratılışı bağlamında kullanıldığı zaman, insanın konuşma ya da dil üretme yeteneğine sahip olduğu, aynı zamanda zayıf bir yaratılışla hemen kırılabilceğine de işaret edilmiş olabileceği değerlendirilmeleri yapılmıştır.⁴

İnsanın yaratılış sürecine Kur'an'da pek çok ayette yer verilmiştir: “Gerçek şu ki, biz insanı balçığın özünden/’min sulâletin min tîn’ yarattık...”⁵, “İnsan anılmaya değer bir varlık değilken üzerinden çok uzun bir zaman geçmedi mi? Şüphesiz denemek için insanı nutfeden yaratan biziz ve biz onu işiten ve gören bir varlık kıldık.”⁶ Bu ve benzeri ayetlerde gerek insan yaratılışının özü ve gerekse bu yaratılış sürecine dair işaretlerin varlığı, günümüz biyoloji biliminin de verilerine paralel anlamları içermektedir. Bilimin verileri dikkate alındığında milyon yıllarla ifade edilen çok uzun bir sürecin sonucunda, insanın varlık alanına çıktığı ve gene uzun dönemler sonrasında, sorumluluk üstenebilecek düzeyde bir donanımla var oluş sürecinin devam ettiği bilinmektedir.⁷ Özellikle İnsan sûresi’nde “anılmaya değer bir varlık değilken üzerinden uzun bir zaman geçmedi mi?”⁸ ifadesinin dikkate alınması gerekmektedir. Zaman itibariyle durum bu iken, taşıdığı öz itibariyle de yaratılmış olduğu toprağın organik ve inorganik elementlerinin ortak bir bileşeni mahiyetinde olduğuna da özellikle işaret edilmiştir. Bu durum insanın yaratılış tabiatının/doğasının ne olduğunu göstermektedir. İnsanın topraktan yaratılmış olduğunun ifade edilmesi, onun toprak gibi verimli ve var olduğu gibi yok olmasının da imkan dahilinde olduğunun göstergesidir. Bu manadan hareketle, insanın haddini/sınırını bilmesi gerektiği de ayrıca vurgulanmıştır.

İslam öncesi dönemde mitolojik birer karaktere büründürülmüş kişilikler için oluşturulan insan üstü varlık düşüncesi ve inanç biçimi, tarihin belli bir dönemi ile sınırlı kalmamış, daha sonraki kültür ve inançları da etkilemiştir. Bu yaklaşım tarzı özellikle peygamber kişilikleri etrafında daha belirgin bir hale gelmiştir. Kutsal metinlerde kendilerine atfedilen mucizeler muvacehesinde düşünüldüğünde, bu üstün kılınan kişilerin, mevcut insani özelliklerin dışına çıkarıldığı görülmektedir. Tevrat metinlerinde her ne kadar peygamberlere atfedilmemesi gereken pek çok olumsuzluklar zikredilmişse de, sonuç itibariyle insanüstü kabul edilen mucizeler gösterdikleri de sıralanmıştır. Bunun bir neticesi olarak Musevilikte İsrailoğulları peygamberleri için kabul edilen olağanüstülükler/mucizeler, Hristiyanlıkta Hz. İsa'ya yüklenilen misyon/Tanrının oğlu, bu kültürel etkilenimin bir sonucu olarak özellikle tasavvuf yoluyla Hz. Muhammed (a.s)’a dair dile getirilen; “sen olmasaydın bu alemi yaratmazdım/levlake levkale lema halaktu eflake” biçimindeki rivayetler, peygamberler dahil bir bütün olarak, Kur'an'ın insana dair yaptığı değerlendirmelerin dışındadır. Özellikle Kur'an'da peygamberler için gerçekleştirildiği belirtilen mucizelerin, Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiği vurgulanmıştır. Özellikle vurgulanan bir başka husus da bu mucizeleri gösteren peygamberlerin, hiçbir surette insanüstü bir özellik vasıflandırılmaması emridir. “De ki ben de sizin gibi bir beşerim.”⁹

İnsan, varlık kategorisi içerisinde iki uç arasında orta bir yerdedir. Yani melek olmadığı gibi şeytan da değildir, ancak her ikisine de yaklaşılabilir potansiyeline sahiptir. “Gerçek şu ki biz insanı ahsen-i takvim üzere yarattık, sonra onu aşağıların en aşağısına indirdik.”¹⁰ Kur'an'ın pek çok ayetinde insana dair yapılan tanımların belki de en özlü ifadesi budur. Zira bu ayette insanın yaratılmışlar içerisinde özel bir yere sahip olmakla birlikte, bu yaratılışa aykırı bir inanç ve yaşamı seçmesi durumunda, özel konumunu kaybedeceği vurgulanmıştır. Yaygın bir şekilde bu ayette

1 el-Hicr 15/26.

2 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), II/517.

3 Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşaf an hakâkiki't-tenzîli ve uyûni'l-akâvîl*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, (Beyrut:1997), II/540; Elmalî'lı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), VI/27.

4 Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, II/517.

5 el-Mü'minûn 23/12.

6 el-İnsan 76/1-2.

7 James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikayesi*, Çev. Barış Bıçakçı, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 1-5.

8 el-İnsan 76/1-2.

9 Fusslet, 41/6.

10 et-Tin, 95/4-5

aktarılan anlam dikkate alınmamış, Tevrat metinlerinde zikredilen “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu.”¹¹ İnsanın “Tanrı suretinde” yaratılmış olduğu düşüncesi, insana dair “eşref-i mahluk” tanımını doğurmuştur. Yukarıda zikredilen Kur'an ayetinin, insan için yaptığı betimlemeye aykırı bir şekilde, İnsanın eşref-i mahluk olduğu inancı ne yazık ki diğer pek çok inanç gibi Müslüman kültürüne buradan taşınmış ve bu durum sanki Kur'an'ın kendi ifadesiymiş gibi yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu iddianın aksine Kur'an, insanın “pişmiş çamurdan yaratıldığını”¹² ifade etmiştir. Ayrıca pek çok ayette, yaratılış serencamı anlatılırken, insanın içine doğduğu tabiatın/doğanın bütün maddi ve manevi özlerini taşıyan bir yapıya sahip olduğu da özellikle vurgulanmıştır.

Beşeri yanını bu oluştururken onu insan kılan temel unsurlara da işaret edilmiştir. Burada dikkat çekilen en temel farklılık, insanın iradeyle donatılmış olmasıdır. “Ona ruhumuzdan üfledik”¹³ ayetinde ifade edildiği şekilde, insanın maddi olanın ötesinde manayla donanmış bir varlık olduğu özellikle vurgulanmıştır. Denilebilir ki bu durum beşeri/fiziki olarak biyolojik bir varlık olma vasfından, insan/metafizik olana doğru bir yükselişi ifade eder. Kendisine üflenen bu ruh sayesinde şayet buna uygun bir inanç ve uygulamanın içerisine girebilmişse artık sadece beşeri/fiziki olanla sınırlı kalmayacak, metafizik alanla da irtibat kurabilecektir. Bu durum tabiri caizse fiziğin temel çekim kuralı gereği, insanı aşağıya doğru çeken içgüdü ve dürtülere karşın, onu yukarlara/ruhani olana, anlamlı ve değerli bir inanç ve hayata doğru sevk etmeye çalışan iki temel gücün bir arada bulunması durumudur. Ruhun üflenmesi aynı zamanda “emr”in bildirilmesidir. Kur'an'ın anlatımıyla bütün bir varlık zorunlu olarak ilahi emre âmâdedir, yani zorunlu olarak müslimdir/teslim olmuştur. “Semada ve arzda olanların tamamı ister istemez ona teslim/esleme olmuşlardır.”¹⁴ Bunun bir neticesi olarak yaratılmış oldukları temel kurallar ve yaratılış tabiatlarının dışına çıkma kabiliyet ve kudretine sahip değillerdir. Bu gerçekliğin bilinmesi son derece önemlidir. Zira bir yönüyle var oluşun tamamının belli kural ve kanunlara tabi olduğunun bilgisine sahip olmayı sağlar diğer taraftan insanın da içinde yer aldığı bu tabiat kanunlarının birer parçası olduğu gerçekliğinin farkına varmış olur. Buradan hareketle bir yanıla kendisi için belirlenmiş belli yaratılış kanunlarının mevcudiyetinin farkında olur, onun bir parçası olmanın vermiş olduğu hikmeti anlamaya çalışır diğer yanıla da bütün bu var olanlar içerisinde kendisine has özel bir alanının mevcut olduğunu bilir. Bildiğimiz kadarıyla bizim dünyamızda yalnızca insan bu zorunlu durumun dışında ihtiyari yapıya sahip bir varlıktır. “Kim dilerse iman eder, kim de dilerse küfreder.”¹⁵

İnsana ilahi nefhanın üfütülmesi sonrasında meleklerin kendisine ta'zimde bulunmalarına sebep olarak Kur'an; onun eşyayı isimlendirme, kendisine ve toplumsal yapısına uygun ahlaki bir yapı ve anlam oluşturabilme yeti ve yeteneğine bağlamaktadır. Yani insan sadece bilgi sahibi olan bir varlık değil aynı zamanda sahip olduğu bu bilgiyle yeni bir şeyler var edebilmektedir yani bilgisi pasif değil aktiftir. Bu sebeple içinde yaşadığı tabiatla uyumlu ve tabiatın kendi içindeki uyumuna benzer toplumsal ahlaki bir yapıyı inşayla da mükelleftir. Sahip olduğu bilginin, bilgi değerinin olabilmesi için onun sorumluluk duygusuna hitap etmesi gerekir.¹⁶

Ancak insanın sahip olduğu bu bilgi ve birikimin, geçmişten bugüne sürekli bir şekilde değişim halinde olduğunun bilinmesi gerekir. Zira insanın evrene dair sahip olduğu bu bilgi, onun hem kozmolojik hem de teolojik düşüncesini belirlemiştir. Bu durumun daha rahat anlaşılması için aşağıda çizilen çemberde görüldüğü gibi yakın bir tarihe kadar insanlık “dünya merkezli” bir anlayışa sahipti. ve bu anlayışı ile birlikte evren ve Tanrı tasavvuru ona göre şekillenmişti.

Bu yaklaşıma göre evrenin eski modelinde gök cisimlerini Dünya'nın çevresinde kusursuz çemberlerde tutan Tanrı'nın melekleridir. Erken dönemde Ptolemaios (m.ö.305-328)'un bu Evren betimlemesi uzun dönemler boyunca ikna edici bir mahiyete sahipti. Zira herkesin görebildiği ve düşündüğü şeylere uygun düşüyordu. Ptolemaios tarafından çizilen çemberde görüldüğü gibi Dünya gerçekten hareketsizmiş gibi görünüyordu ve gök cisimleri de onun etrafında dönüyormuş gibi algılanıyordu. Çünkü somut olarak takip edebildikleri kadarıyla insanlar, her gün güneşin doğduğunu ve battığını görüyorlardı ve bu durum çoğu insan için tartışılmaz bir kesinliğe sahipti. Bu durum nedeniyledir ki Evren'in Dünya merkezli açıklaması, uzun süre ve yaygın bir şekilde Doğu dünyasında ve Batı dünyasında kabul görmüştür.¹⁷

11 Kitabı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Yar.1: 27.

12 el-Hicr, 5/26, 28,33; el-En'am, 6/2; el-A'raf, 7/12.

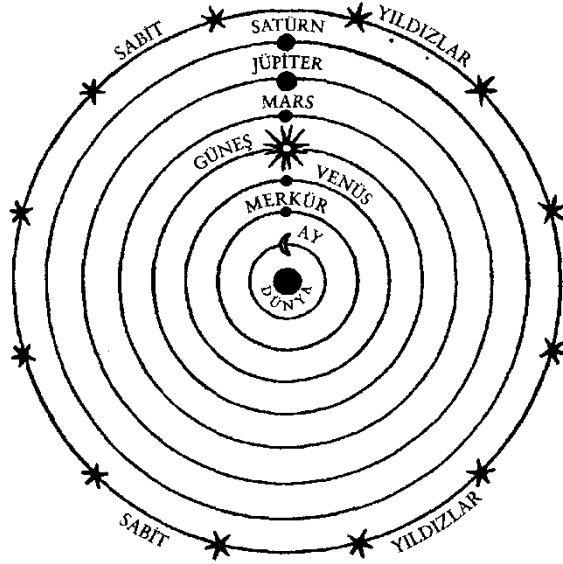
13 es-Secde,32/9; el-Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

14 Âl-i İmrân 3/83.

15 el-Kehf, 18/29.

16 Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, (Ankara: Kitabiyat, 2000), 201.

17 James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimize İnsanın Hikayesi*, Çev: Barış Bıçakçı, 205.

Şekilde görüldüğü gibi Dünya, Evren'in merkezinde görülmekte ve doğal olarak bu yaklaşım biçimi sebebiyle insan da Tanrı'nın yarattığı her şeyin merkezinde kabul edilmektedir. Dünyada bulunan insanın etrafında gökyüzü, Güneş, Ay ve yıldızlar da dönmekte ve insana ışık vermek için parlamaktadır. Bu yaklaşım sadece "Dünya merkezli" bir evren tasavvurunu yerleştirmemekte, aynı zamanda her şeyin insan etrafında döndüğü düşüncesinden hareketle, insanın "eşref-ı mahluk/en üstün yaratılmış" olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu sayede insana verilen paye, olması gerekenin çok ötesindedir. Gökyüzünün, Dünya'nın etrafında dönmesi inancı, uzun dönemler boyunca bütün bir Avrupa'ya egemen olmuştur. Zira bu yaklaşım Hristiyan ilahiyatının esas inancını oluşturmakta idi. İleride bazı detayları verildiğinde görüleceği üzere Kur'an; "insanın ahseni takvim üzere yaratılmış olduğunu ve bu yaratılış özelliğine uygun davranmaması durumunda aşağıların en aşağısına düşebileceği"¹⁸ şeklinde insana dair bir belirlemede bulunmakta ve söz konusu düşüncüyü reddetmektedir.

Kitab-ı Mukaddes'te geçen bir anlatıma göre "Tanrı önce balıkları, kuşları ve yabani hayvanları, evcil hayvanları, sürüngenleri yaratmıştır."¹⁹ Sonra bu canlılardan ayrı olarak "kendi suretinde, Tanrı suretinde"²⁰ erkeği yaratmış ve onu diğer canlılara "egemen" olmasını istemiştir. Bilindiği gibi ikinci yaratılış öyküsünde önce Adem'i yani erkeği, "burnuna yaşam soluğunu üfleyerek" yaratmıştır. Daha sonra Havva'yı da "Adem'in kaburga kemiğinden" yaratmıştır.²¹ Bu öyküde Tanrı, hayvanları ve kuşları basit bir biçimde topraktan şekillendirmiş ve isimlendirmesi için hepsini Adem'e getirmiştir. Kitab-ı Mukaddes'in bahsettiği bu durum, hayvanların ve insanın ayrı ayrı yaratılmış oldukları ve bu yaratımda insanın özel bir konuma sahip olması sebebiyle insan, en üstün varlık olarak kabul edilmiştir.²² İnsan için belirlenmiş olan bu "özel yaratım" statüsü oldukça kabul görmüş bir inanıştı. Ptolemaios'un "Dünya -merkezli Evren Düşüncesi" yaklaşık 1400 yıl etkisini sürdürmüştür. Papalar, din adamları, ressamalar ve şairler bu düşüncüyü öğrenmişler ve kendilerinden sonraki kuşaklara da bunu öğretmeye devam etmişlerdir.²³ Hristiyan din adamlarının dayattıkları bu düşünce, özü itibarıyla kendi egemenliklerini tesis etmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Zira burada tanımlanan insan kategorisine girmenin temel koşulu; din adamları sınıfının belirlemiş olduğu temel inanç esaslarına bağlanmaktadır. Bu durum da doğal olarak kilisenin egemenliğinin tesisi anlamına gelmektedir. Bu anlatımda da görüleceği gibi, "eşref-i mahluk" olarak kabul edilen merkezi konumdaki bu tanımlama, özü itibarıyla herkesi kapsamakta, din adamları başta olmak üzere, onların belirlemiş oldukları belli sınıflarla sınırlanmaktadır.

Kur'an'da insana dair yapılan tanımlamaların dışına çıkılarak yukarıda sözü edilen "eşref-i mahluk" anlayışı Müslüman kültürüne de taşınmıştır. İnsana dair sadece bu anlayış değil aynı zamanda, İslam öncesi kültür ve inançların etkisiyle Müslüman düşüncesinde düalist bir yaklaşım da egemen kılınmıştır. Oysa Kur'an, Yunan felsefesi (özellikle Platoncu ve Yeni Platoncu anlayış), Hristiyanlık ve Hinduizmde mevcut ruh-beden düalizmini nefyeder. Onun için Kur'an'ın insan görüşü kendisine özgüdür. Kimi inanış ve kültürlerde mevcut olduğu şekliyle insanı, madde ve mana diye ikiye ayırmaz, özellikle tasavvufi düşüncede egemen kılındığı haliyle bedeni kötü ve ruhu hapseden

18 el-Alak, 95/4-5.

19 Yar. 1: 20.

20 Yar.1: 17-18.

21 Yar.1: 11.

22 Yar. 1: 21.

23 James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikayesi*, Çev: Barış Bıçakçı, 205.

bir zindan olarak görmez ya da maddi olanı kötülemez, dünyayı cîf/pislik ve onun taliplerini de köpekler olarak asla tasvir etmez.²⁴ Buna mukabil insana dair değerlendirme yapılırken kendisiyle, doğayla, içinde yaşadığı toplumla ve yaratana ile uyumlu bir şekilde yaratılmış olduğu ve bu tabiatla biçimlendirilmiş olduğu vurgulanmıştır.

Konuyla ilgili Kur'an'daki temel vurgulardan birisi de “Ümmeten vasatan/dengeli ve ölçülü bir toplum”²⁵ olduğudur. Bireyin ve toplumun her türlü aşırılıklardan uzak dengeli bir yaşamı emreden Kur'an'ın bu âmir hükmü aynı zamanda insanın yaratılışının da bu dengeyle var olduğunu göstermektedir. Yani temel olarak onun yaratılış tabiatı dışında başka bir vasıfla vasıflanmaması gerçeğidir. Bu durum sebebiyledir ki Kur'an, sıklıkla dengeli ve ölçülü olma çağrısı ile uyumlu bir şekilde; hayatın bedeni ve maddi yönüne ağırlık vermemelerini ifadeyle birlikte, bunun da ihmal edilmemesi gerektiğini emretmektedir.²⁶ Dolayısıyla İslam'ın temel yaklaşımına göre ruh ile beden arasında bir ayırım yoktur. Buna göre ruhi gelişim için bedeni olandan arınmak da zorunlu değildir. Zira esas olan birliktir ve bir olma yaklaşımı, aynı zamanda temelde İslam inanç esaslarında mevcut olan tevhid inancıyla da ilişkili bir durumdur. Şirkin her türünü şiddetle reddeden Kur'an, ilahi olanda düalizmi reddettiği gibi insan için de ruh ve beden gibi ikili/düalist bir yaklaşımı dışlamaktadır. Dini düşüncedeki tevhid/birlik inancı yalnızca teorik bir iddia olarak vurgulanmamıştır belki hayatın bütününe teşmil edilen ve her türlü şirk/düalist yaklaşımı reddeden bir gerçekliğe sahiptir.

İnsana dair belirlenen bu temel yaklaşımda Kur'an, insanın gelişim seyrinden söz ederken, her türlü aşırılıklardan kaçınılması gerektiğini ve yaratılış özünün dışına çıkılmamasını ısrarla vurgulamıştır. Bu durumun temel prensiplerinden birisi de insanın sadece Allah'a kul olması, ubüdiyetin sadece Allah'a özgü kılınmasıdır. Bu da insanın özgürleşme serüvenidir. Var oluş devam ettiği sürece bu özgür olma çabası devam edecektir. Bu durumda insana dair olmuş bitmiş bir süreçten söz etmiyoruz, sürekli bir şekilde daha iyi olana doğru bir gelişme içinde olması gerektiği salık verilmektedir. Kur'an'ın konuyla ilgili temel vurgularından birisi de: “Sana yakın gelinceye kadar Rabbine ibadet et”²⁷ şeklindedir. Burada ifade edilen “yakîn” ister kişinin hayatının sonuna kadar ki süreç olarak nitelendirilmiş olsun isterse “hakikate ulaşma” biçiminde ifade edilmiş olsun bir sürekliliği dile getirmektedir.²⁸ Bu süreklilik, İnsan yaşamının bütün alanlarında devam etmektedir. Bu yaklaşıma göre fizyolojik ve ruhsal gelişim her daim dinamik bir gelişmeye, yeniden yaratılmağa uygundur. İnsanın Kur'an metni açısından nasıl tanımlandığına kısaca değindikten sonra, Kur'an'ın bu temel tanımlamalarının zaman içerisinde nasıl anlam kaybına uğradığını birkaç kavram üzerinden anlamaya çalışacağız.

1-İnsanın Halife Olması ve Kavramın Anlam Kaybına Uğraması

Kur'an'ın, insan tasavvurunda dikkate alınması gereken önemli bir kavram “halifeten fi'l-erdi” şeklinde ifade edilendir. İnsana dair yapılan temel hatalardan birisi de Kur'an'da ifade edilen “halife” kavramına yüklenen anlamdır. Sözün hemen başında ifade etmek gerekir ki insan yeryüzünde halifedir. Çarpıtılmış şekliyle; “insan Allah'ın halifesi değildir.” Zira ontolojik olarak hiçbir şekilde yaratılmış olanla tavsif edilmesi mümkün olmayan zorunlu varlığa/Allah'a, kendisine başka bir yaratılmış olanın halife olması söz konusu olamaz. Gerek lügat ve gerekse tefsir kitaplarında bu kavrama dair detaylı anlatımlar mevcuttur. Basit bir inceleme yapıldığında görülecektir ki bu kavrama pek çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Bize göre ayette işaret edilen “halife”; insanın yeryüzünde meşru hakimiyetini göstermek ve yaratılış amacına uygun bir şekilde barış toplumunu/İslam tesis etmek anlamını içermektedir. Yani halife olarak yaratılmış insan, yeryüzünü imar edebilme kabiliyet, yeti ve sorumlulukla donatılmıştır.²⁹

Kur'an, “insanın bir oyun eğlence olsun diye yaratılmadığını”³⁰ aksine kendisine ilimden bir pay verildiği, irade, bilinç, vicdan ve akli ile hareket edebilen ve bu sebeple de yaşadığı evrende ciddi bir görevi olduğunu³¹ anlayan, işlediği her eylemden dolayı sorumlu olduğunu düşünerek hareket kapasitesine sahip bir varlıktır. Zira insan “halife/emaneti yüklenme” olma vasfını kabul etmekle büyük bir risk altına girmiştir.³² Şüphesiz kabul ettiği bu risk, onun sahip olduğu iradeyle de ilişkilidir. Din dilinde kullanılan “halife” ve benzeri kavramlar, tarihin ve kültürün getirdiği anlayışlar sebebiyle Kur'an'ın kastettiği anlamın dışına çıkarılmıştır. Ne yazık ki başlangıçta kavramlara yüklenen

24 Geniş bilgi için Bkz: Ferîduddîn Attar, *Tezkiretu'l-Evliya*, Thk: Reynold Alleyne Nicholson, (İran: Kütüphane-i İran Milli), 258-267.

25 el-Bakara, 2/143.

26 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I/41.

27 el-Hicr, 15/99.

28 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II/553.

29 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I/12.

30 ed-Duhân, 44/38.

31 el-Mü'minûn, 23/11.

32 el-Ahzâb, 33/72.

herhangi bir anlam, sonraki nesillerce kabulü zorunluymuş gibi telakki edilmiştir. Bu durumun tipik örneği Kur'an'ın insan için kullandığı “halifeten fi'l-erdi” ayetinin insanın “Allah'ın halifesi” biçiminde anlaşılmasıdır. Oysa varlık kategorileri ifade edilirken Allah için “zorunlu varlık/yokluğu düşünülemeden”, insan ve diğer bütün yaratılmışlar için ise “mümkün varlık” tabiri kullanılmıştır. Bu durumun bir neticesi olarak, mantığın en basit bilineni bile dikkate alınmış olsaydı, insanın Allah'ın halifesi olduğu şeklindeki bir kullanım tekrarlanmazdı. Zira bu yaklaşım tarzı bir yönüyle ontolojik olana aykırıdır, yani mutlak yaratıcı olan Allah'a halife olma gibi bir durum söz konusu olamaz. Diğer taraftan insanın sahip olduğu sınırlı yeti ve yetenekleri ile birlikte onun sorumlu bir varlık olduğu gerçeğine de aykırı bir durumdur.³³

Halife kavramı ile ilgili Kur'an'ın genel yaklaşımı, insanın isteyerek bu ağır sorumluluğun altına girdiği şeklindedir. Bu tercihte bulunurken iradi olarak hareket etmiştir. Diğer türlü insanın iradesinin dışında böyle bir yükümlülüğün altına sokulmuş olması yaklaşımı, ilahi adalet açısından izahı sorunlu bir durumu doğuracaktır. Temel bir prensip olarak irade ve sorumlu olma durumu birbirinin mütemmimi olarak belirlenmiştir. Öyleyse insan hem irade sahibidir ve sahip olduğu bu iradeyle “halife olma” yani yeryüzünü imar edebilme yeti ve yeteneğine sahiptir hem de bütün eylemlerinden sorumlu olduğu için ahirette bunun hesabını vermekle yükümlüdür. Bu durum aynı zamanda insanın ahlaki amaçlarla hareket etmesini de zorunlu kılmaktadır.

Yaratılış amaçlarını dikkate almadan, donatılmış oldukları temel insani özelliklere aykırı bir şekilde sadece yaşadıkları anı, biyolojik bir varlık biçimiyle yaşayanlar için; “onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da kötü, kalpleri var fakat anlamazlar; gözleri var, ama görmezler; kulakları var, fakat işitmezler”³⁴ şeklinde bir insan eleştirisini yapmaktadır.

Bu ayette işaret edilen; fiziki olarak insana benzer bir varlık olmakla birlikte, insani hasletleri bir tarafa bıraktığı için insan vasfını da kaybetmiş, hayvandan daha aşağı bir duruma düşmüştür. Zira hayvan kendi varoluş amacına uygun bir hayatı sürdürmekten başka bir seçeneğe sahip değildir. Sadece insan sahip olduğu özgür iradesi sebebiyle üstün bir varlık olabilme imkanına sahip olduğu gibi en aşağı bir varlığa da dönüşebilir. Kur'an'ın bu noktadaki önerisi, “Allah katında en kerim olanınız etka/sorumluluk bilincine sahip olanınızdır.”³⁵ Dolayısıyla insan olarak kalmanın temel şartı “sorumluluk bilinci” ile hareket etmektir. Kendisinden melek olması istenmemiştir ama şeytan olmaktan da şiddetle kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu da “sırat-ı müstakim” üzere olmayı gerektiren ve “vasat topluluk” olarak ifade edilen bir durumdur ki Kur'an, her türlü aşırılıklardan insanın kaçınması gerektiği prensibini getirmiştir.

İnsanın “halife” olma serüvenini anlatırken de zaman zaman yanılabilceği, günah işleyebileceği ancak kendini eleştirebildiği, dolayısıyla tövbe ettiği sürece yanlışının affedilebileceği, günahları sebebiyle bağışlanabileceği belirtilmiş ve bu noktada Hristiyan inancında ifade edilen “asli günah” anlayışı da reddedilmiştir. Yani insan günahkar olarak dünyaya gelmez, aksine fitrat üzere doğar ve yaşamı boyunca insani veya şeytani olarak ifade edilen eylem ve hayat biçimiyle kendi durumunu kendisi bizzat belirler.

Belirtilmesi gereken bir başka durum da Kur'an, peygamberlerin kimi davranışlarını eleştiri konusu yapar ve bu belirlemesi ile insanın insan olma sınırını da belirler, yani Kur'an, insandan melek olmasını istemez, zira “biz insana ancak yüklenebileceği kadar sorumluluk yükleriz.”³⁶ Onun için Kur'an, bazı inanç ve kültürlerde mevcut insanı maddi olandan arındırmak suretiyle erebileceği yaklaşımını kabul etmez, aşırı riyazetle her türlü dünyevi nimeti terk etme tarzında ifade edilen çileciliği asla tasvip etmez. “Ey rabbimiz bize dünyada da ahirette de hasenat/iyilik nasip et.”³⁷ Bütün vurgular insanın ne olduğunu anlamaya çalışma ve insan olarak kalmadır. Bunun dışındaki her türlü değerlendirme temelde Kur'an'ın tasvip etmediği bir durumdur. Kur'an, çarpıtılmış her türlü insan anlayışını bertaraf ederken, en yalın haliyle onun insan olarak kalmasının sağlanması için prensipler belirler.

2-İnsanın Ötekisi Şeytan ve Klasik Kültürde Çarpıtılmış Anlam

Kur'an'da Adem'in yaratılması anlatılırken, insan tasavvuru ile ilgili temel bazı belirlemelerde bulunulmuştur. İnsanın gelişim evresi bittikten sonra sahip olduğu en temel özelliğin eşyaya isim verebilme, kavram ve mana oluşturma, kendisine ve içinde bulunduğu evrene dair soru sorabilme ve bu soruları cevaplandırma aşamasında felsefe yapabilme, mantık kurabilme ve bunun sonucunda hadiseler arasında ilişkiler kurarak kuramlar oluşturabilmesidir.

33 Bkz.M. İzzet Derveze, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, Çev. Komisyon, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998) V/62-64.

34 el-A'raf, 7/179.

35 el-Hucûrât, 49/13.

36 el-Bakara, 2/286.

37 el-Bakara, 2/201.

Sahip olduğu bu yeti nedeniyledir ki meleklerden, insanın bu üstün tarafının kabulü istenmiş ve kendisine ta'zimde bulunulmuştur.³⁸ Burada sözü edilen muhavere veya diyalog, insanın ne olduğu veya nasıl bir varlık olduğunun anlatılmasıdır. Bu anlatımda özellikle dikkatimizi çeken bir başka husus varlık alanına çıkan insana karşı ortaya çıkan itirazdır. Bu itiraz şeytanın dilinden aktarılmış ve en temelde kendisini insandan daha üstün gösterme gayretine girmiştir. Bu nedenle insanın varlık serüveni şeytanla birlikte tasvir edilmiştir. Kur'an, sürekli şeytandan söz etmektedir. Fakat Allah karşıtı bir ilke olarak değil, insana karşı bir güç ve onu kendi doğal yolundan/sıratı-müstakim saptırmaya çalışan biri olarak anlatılmıştır.³⁹ Klasik kültürde bu anlatım da temel bir anlam kaymasına uğramıştır. Şeytan, Allah'ın karşıtı, hasmı, öteki gibi değerlendirmelerle aynı şekilde İslam öncesi dönemde egemen Zerdüşti inancında var olduğu kabul edilen Hürmüz (iyilik tanrısı) ve Ehrimen (kötülük tanrısı) düalist anlayış, önemli oranda Müslüman kültürüne de taşınmıştır.⁴⁰

Zerdüşti düşüncesinde alemin iki aslı veya iki ilahı vardır: Bunlardan hayır ilahı olarak nitelenen Ahuramazda her türlü iyiliğin kaynağıdır, buna karşı Ehrimen ise her türlü şerrin/kötülüğün kaynağı ve yaratıcısıdır. Bu iki kuvvet sürekli mücadele halindedir ve zaman zaman biri diğerine galebe çalmaktadır fakat neticede egemen olacak olan hayır ilahı olacaktır. Bu mücadelede insanlar da temelde iki kısma ayrılmışlardır; bir kısmı Ahura'ya, bir kısmı ise Ehrimen'e yardım ederler. Bu inanca göre insan bu iki ruh arasında sürekli bir çekişme ve mücadele halindedir. Buna göre her ne kadar insan Ahuramazda tarafından yaratılmışsa da onun kötü olana meyletmesi mümkündür ve insan bu iki güç tarafından tabiri caiz ise çekiştirilmektedir. Şayet doğru olanı kabul edip salih amellerde bulunursa bedenini ve kalbini temizler ise kötü olana üstünlük sağlar ve iyi olana yardım etmiş olur. Kötü olana meylederse kötü taraf ona egemen olmuş olur.⁴¹ Oysa Kur'an'ın hiçbir ayetinde şeytan, Allah karşıtı olarak ifade edilmemiş, bütün geçen ayetlerde insanın ötekisi, yani insanın kötü tarafını simgeleyen kötülük olarak tavsif edilmiştir.

Geniş bir şekilde Kur'an'ın üzerinde durduğu şeytana dair anlatımlar ve insanla olan ilişkisi belirlenirken, "insanı her yönden tuzağa düşürmek için çalışmasına"⁴² rağmen, onun tüm çabalarının faziletli insanlara karşı herhangi bir başarı elde edemeyeceğini de vurgulamıştır. Peygamberler dahil insan vasfına sahip herkesin, şeytanın desiselerine karşı uyanık olması gerektiği, bunun için de "şeytandan sana bir dürtü geldiğinde Allah'a sığınma tavsiye edilmiştir."⁴³

Dolayısıyla insanın içinden gelen güdüler ve dışarıdan gelen dürtülere karşı uyanık olması gerektiği vurgulanırken, insandaki mevcut bu olumsuzlukların esasen kontrol altına alınabileceği gerçeği de belirtilmiştir. Durum bu iken tarih boyunca toplumlar, şeytana güç transferinde bulunmak için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Şeytana dışsal bir varlık kazandırmakla yetinmemişler, geçmişten bugüne farklı topluluklar zaman zaman şeytana doğrudan tapınma, bazı topluluklar da kötülüğünden korunmak amacıyla kendisine ta'zimde bulunmuşlardır.

Kötüyü ve kötülüğü yüceltme ve hatta tapınma nesnesi haline getirme yaklaşımı, tarih boyunca toplumların felaketi olmuştur. Onun için Kur'an bu çarpıtılmış düşünceye karşı bir devrim gerçekleştirmiştir. Pek çok ayette; "şeytanın iyi/muttaki, salih amel işleyenler üzerinde hiçbir güce sahip olmadığını"⁴⁴ vurgulamak suretiyle bu konudaki yanlış inançları tashih etmiştir. Ne var ki Kur'an'ın bu kadar açık beyanlarına rağmen, Müslüman kültürü münasebette olduğu diğer inançların da etkisiyle onlara benzer bir şeytan/kötülük telakkisine sahip olmuştur. Kur'an'da şeytana dair yapılan bütün anlatımlarda, insanla irtibatlı bir anlatım esas alınmıştır. Yani şeytan olarak vasedilen durum insanın iyi karşıtı olarak resmedilmiştir, hiçbir surette Allah'a karşı bir varlık olarak ifade edilmemiştir. Kur'an'da sözü edilen anlatımlar, birer sembolik anlatım olduğu ve din dilinde bir metnin nasıl anlaşılması gerektiği yeterince dikkate alınmadığı zaman, sonuçta Kur'an'ın temel anlatım ve maksadına uygun olmayan bir anlama ulaşılmış olur.

İnsana dair dikkat çekilen bir başka durum da insanın seçimleridir. Yani sahip olduğu özgür iradesiyle iyiyi ya da kötüyü, hakkı ya da bâtılı tercih edebilme hürriyetidir. Bu noktada Kur'an; insanın kalbinin mühürlenmesinden bahsederken, genel kabulde sanki bu durum insanın iradesi dışında ilahi bir belirleme ile gerçekleşmektedir. İslam Kelamı'nda geniş bir şekilde tartışılan bu konu farklı mezheplerce çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Ehl-i sünnetin genel yaklaşımında bu durum daha ziyade her şeyin önceden ilahi belirleme ile yazılmış olduğundan hareketle, hidayet ve dalâlet, ya da iyi ve kötüyü seçme, tamamen önceden yapılmış belirlemeler doğrultusunda cereyan etmekte, bu ko-

38 Bkz. M. İzzet Derveze, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, V/62-65.

39 Fazlurrahman, *Ana hatlarıyla Kur'an*, Çev. Alparslan Açıkgenç, (Ankara: Ankara Okulu yayınları 2000), 51.

40 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 102.

41 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, 103.

42 el-A'raf, 7/16.

43 Fussilet, 41/36; el-A'raf, 7/200.

44 el-Hicr, 15/42.

nuda insana çok sınırlı bir irade alanı bırakılmaktadır.⁴⁵ Oysa Kur'an'ın genel yaklaşımı seçimin tamamen insana ait olduğu ve seçime göre bir sonucun ortaya çıktığı bir yasa olarak belirlenmiştir. Bu durum dikkate alındığında “kalplerin mühürlenmesi”⁴⁶ olarak Kur'an'ın ifade ettiği hususun arkasında psikolojik bir durumun var olduğu bilinmelidir. Buna göre şayet bir kimse iyi ya da kötü bir amel işlerse, bu tarz davranışı tekrar işleme ihtimali artarken, onun tersi olan davranışı işleme ihtimali ona orantılı olarak azalır. Dolayısıyla iyi veya kötü işlerin yapılması o kadar tekrar edilir ki, kişi için zıddını yapmak veya düşünmek bile imkansız hale gelir. Artık bu durum kişi için bir kişilik haline gelmiştir. Tabiri caizse kötülük kendisinde mücessem hale gelmiştir. O artık kötülüğün cisimleşmiş halidir ve her bir eylemi şerdir, kötülüktür. Bu durumdaki kişiliği betimleyen Kur'an, sorumluluğun yalnızca insanın kendi eylemleri neticesinde ortaya çıktığını belirtir. “Bu nedenle insan iradesini inkar ederek, Kur'an'ın mutlak olarak insan davranışının cebrini savunduğunu ileri sürmek, yalnız Kur'an'ın tümünü reddetmek değil, aynı zamanda bizzat temelini yok etmek demektir.”⁴⁷ Zira Kur'an yüzlerce ayette insanı doğru yola/sırat-ı müsatakimе çağırان bir davet olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle kendi özgür iradesine sahip çıkıp, yaptığı eylemlerin sonucuna da katlanmayı kabul eden sorumlu ve bilinçli davranış yerine, sürekli bahaneler üreten ve yapılan kötü iş ve eylemleri şeytana yükleme gibi bir kurnazlığa baş vuran kültür mensuplarının, hem bireysel hem de toplumsal anlamda gelişemediklerine de işaret etmek gerekir. Tarih boyuca “şeytan” figürü toplumlar için bir bahane sığınağı olmuştur. Kötülüğün şeytana yüklenmesi düşüncesi, sorumlu kişiliğin gelişmesindeki en büyük engellerden birisidir. Yukarıda da işaret ettiğim gibi, Kur'an bu durumu reddederken, iyiliğin de kötülüğün de kaynağının bizzat insanın seçimleri olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca salih kul/sorumlu davranan kişi üzerinde şeytanın hiçbir etkisinin olamayacağı da özellikle belirtilmiştir.

3-İnsanın Yüklendiği Emanet, İnsanın Cahil Cesareti ve Kur'an'ın Eleştirisi

Varlık alanına çıkan insan aynı zamanda mücadele meydanına da çıkmış olmaktadır. Bu mücadele yeni bir dünyanın inşası, ahlaki bir toplumun oluşturulması, sosyal düzenin sağlanması ve bin yılları aşan bir yaşam tecrübesi sonrasında farklı kültür ve inanca mensup diğer insan topluluklarıyla bir arada yaşayabilme becerisini göstermesidir. Bütün bunları sağlayabilecek en temel özellik onun sahip olduğu hür iradesidir. Zira Allah Teala onu birlikte yaşadığı diğer varlık kategorilerinden farklı olarak hür iradeyle donatmıştır. Sahip olduğu özgür iradesi sebebiyle Kur'an'ın “emanet” olarak tavsif ettiği, yeryüzünü imar etme görevi, yaratılış amacına uygun bir inanç ve yaşam biçimi oluşturma, diğer varlıklardan farklı olarak “insan” olabilmeyi üstlenmiştir.⁴⁸ Kur'an'da emanetin göklere ve yerlere teklif edildiği, ancak yükün ağırlığı sebebiyle bunu kabulden kaçındıkları ve insanın cahil cesareti sebebiyle bunu kabul ettiği şeklinde anlatılmaktadır ki burada aynı zamanda insana bir eleştiri de yöneltilmiştir.

Sanki yüklendiği vazifenin ağırlığının farkında olmadan, çok fazla ölçüp biçmeden kabul edilen bir teklifin sonucunda düşülen olumsuz duruma düşmemek için aynı zamanda bir uyarı da verilmiştir. Bu nedenle Kur'an pek çok ayette insanı betimlerken onu “çok aceleci, düşünüp taşınmadan karar veren”, “zalumen cehulan/zalim ve cahil”⁴⁹ “çoğaltma tutkusuna sahip/haris”⁵⁰, “sahip olduğu ile yetinmeyen, sadece kendisi için isteyen”⁵¹, “imkan sahibi olduğunda azgınlaşan”⁵², “dünya için ahiretini satmaktan geri durmayan”⁵³, “Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satan”⁵⁴ vb. onlarca ayette insanın kötü yanına işaret edilmekte ve buna karşı hem uyanık olması, hem de bu durumdan kurtuluşun yolu olarak varlığın sabitesi olarak Allah merkezli düşünmesi, yani yaşamının bütün alanlarında Allah ile hareket etmesinin gerekliliği, zira nasıl ki Allah'ı hatırlama ve huzur, hayatın anlam ve gayesi ise aynı şekilde Allah'ın insan şuurundan kaldırılması, insan hayatındaki anlam ve gayeden de yoksun bırakılması anlamındadır. “Allah'ı unuttukları için onlara kendileri de unutturulan kimselerden olmayın. Onlar, doğru yoldan sapanlardır.”⁵⁵ Dolayısıyla Allah ile yaşama insan bütünlüğü için nasıl zorunlu bir durum ise, Allah düşüncesinin olmadığı bir hayat da parçalanmış bir hayattır.

45 Bkz. Şehristani, *Nihayetu'l-Akdam fi İlmi'l-Kelam*, Tsh. Alfred Cuyum, (Kahire: Mekbetu's-Sakafeti'd-Diniyye), 238-254; Ebu'l-Muin en-Nesefi, *Tabsiratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, Thk. Claude Salame, (Dimaşk: 1990), I/213-235; Seyfuddin Âmidî, *Ebkârü'l-eşkar fi usûli'd-dîn*, Thk: Ahmed Ferid el-Mezîdî, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), I/659-676.

46 el-Bakara, 2/7.

47 Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 55.

48 Bkz. Ali Şeriatî, *İnsan*, Çev. Şamil Öcal, (Ankara: Fecri Yayınları, 1990), 18-26.

49 el-Ahzâb, 33/72.

50 et-Tekâsür, 102/1-5.

51 Âl-i İmrân, 37/180.

52 el-Alak, 96/6.

53 el-Bakara, 2/86.

54 el-Bakara, 2/174.

55 el-Haşr, 59/19.

Kur'an, insanın zaaf sahibi bir varlık olduğuna işaret etmekte ve bunu belirtirken de insan denen varlığın esasen zaaf sahibi bir varlık olması gerektiğine işaret etmektedir. Yani o bir melek olmadığı gibi, kendisinden melek gibi olması da istenmemiştir, zira varlıksal olarak buna imkan yoktur. O bir bütün olarak zaaflarından arınamaz, ancak insandan istenen zaaflarının esiri olmaması, aksine zaaflarına hâkim olmasıdır. Zaafı tarafından idare edilmemesi, tersine zaaflarını idare etmesidir. Özü itibarıyla bakıldığında “zaaf” olarak nitelenen bu hasletler, insan olmanın temel şartıdır. Zira korku, kaygı, endişe, öfke, hırs, aşk, sevgi vb. duygular olmadan insanın ne fiziki ne de ruhsal olarak varlığını devam ettirebilme şansı mevcuttur. Öyleyse tek başına bu özelliklerin kötü olarak vasfedilmesi doğru değildir, insani olan bu özellikleri nasıl kullandığı önemlidir.

“Doğrusu insan mahiyeti itibarıyla dengesizdir, başına bir kötülük geldiği zaman sızlanmaya başlar, bir iyilik ile karşılaşınca da onu bencilce sahiplenip başka insanlardan uzak tutar.”⁵⁶ Bu ve benzeri pek çok ayette ifadesini bulan insanın kötü tarafına işaret eden Kur'an, bu durumdan çıkış yolu olarak da yukarıda da işaret ettiğimiz üzere “orta yol/vasat”ın sadece en iyi yol değil, belki tek yol olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın özenle işaret ettiği başka bir kavram da “takva”dır. “En yüksek anlamda “takva”; tamamen mezcolmuş ve bütünleşmiş insan şahsiyeti ve bütün olumlu parçaların birleştirilmesi ile meydana gelen kararlılık demektir.”⁵⁷ Bu açıdan değerlendirildiğinde takva; bir kimsenin kendisini davranışlarının zararlı veya kötü neticelerinden korunması anlamına gelmektedir. Sorumluluk bilinci ile hareket eden birey ve toplumlar, doğal olarak ahlaki bir toplumun da oluşmasını sağlarlar. Orada denge ve denetim mevcuttur, aşırılıklara yer yoktur, her bir fert yaptığının sonucuna katlanması gerektiği bilinciyle hareket eder.

4-YanlıŞ Kader Algısı ve İradesiz Bırakılan İnsan

“Kader” ölçmek demektir ve ifade ettiği anlam açısından; yalnız Allah mutlak sonsuz olduğu halde, diğer bütün mahlukat yaratılmışlık damgası olan “ölçülebilme” özelliğini taşır. Bu kabiliyetlerin alanı, insanda olduğu gibi çok geniş olabilseler bile onların bir sonu vardır. Kur'an, bu kabiliyetlerin bizzat fiiliyata dökülmesinden söz etmiyor; konu ettiği, bu kabiliyetlerin kendisidir. Kur'an'a göre, Allah bir şey yaratacağı zaman o şeyin kabiliyetlerini ve davranış kanunlarını (emr veya hidayet) mahiyeti onun içerisine yerleştirir. Böylece o şey, bir düzen içerisine girmiş olur ve alemde bir etken durumuna geçer.”⁵⁸

Algı dünyamız içindeki mevcudatta her şeyin belli kanunlar çerçevesinde hareket ettiği ve bunun dışına çıkabilme kabiliyet ve güce sahip olmadığı görülmektedir. Her bir şey yaratılış amacına uygun bir şekilde varlığını sürdürmekte ve varoluş amacına uygun hizmet etmektedir. Bunun yegane istisnasının insan olduğuna Kur'an işaret etmekte ve sahip olduğu iradesi sebebiyle hareket edebilme, tercihte bulunma yeti ve gücüne sahip olabilmektedir.⁵⁹

Bu durumda insan, Allah'ın yaratılış amacına uyup uymama gibi bir seçme yeteneğine sahiptir ve tam da bu iradesi sayesinde diğer bütün varlıklardan ayrılabilir. Aradaki fark şudur; diğer bütün mahlukat kendi mahiyetlerinin gereklerini otomatik olarak yerine getirdiği halde; insan, mahiyetinin gereklerini bizzat kendi iradesiyle yerine getirmektedir. Bu gerçeklik dikkate alınarak yapılacak bir değerlendirmede; Eş'ari kelamının egemen inanç olarak; her şeyin önceden belirlenmiş bir kader/yazgı ile biçimlenmiş ve belirlenmiş olduğu anlayışı, insanı önemli oranda iradesiz/yetkesiz ve dolayısıyla kendi eylemlerinin sahibi olmayan bir varlık konumuna indirmediği sonucuna götürmektedir. Bu durumda insanın sorumluluğundan da söz edilmemesi gerekirdi, zira insanın kendi hür iradesiyle gerçekleştirmediği bir eylemin sonucundan da sorumlu tutulmaması gerekirdi. Eş'ari düşüncedeki Allah'ın iradesine karşı insanın iradesinden söz edilmemesi gerektiği temel tezinden hareketle çok temel bir yanılgıya da düşülmüştür. Zira ontolojik iki varlık arasında bir kıyas ve bu kıyasın sonucunda bir neticeye ulaşma çabası, mantık açısından da bir açmazdır. Allah'ın kudret ve iradesine hâlel gelmesin diye insanı iradesiz ve güçsüz kılmaya çalışmak, bu yanlış kurgunun doğal bir sonucudur. Vacip olan Allah ile mümkinat cinsinden olan insan arasında bir mukayese yapmak, en basit mantık kurallarını bile bilmemek anlamındadır. Ne var ki yüzyıllardır bu tarz bir inanç biçimi bütün Müslüman toplumlarında hala en güçlü inanç şekli olarak varlığını devam ettirmektedir.

Kelam ulemasının kadere dair yaptıkları tanımlamanın her birisi, yaşadıkları dönemin siyasal ve sosyal hadiselerin etkisiyle biçimlenmiştir. Bu gerçeği göz ardı ederek, yapılan değerlendirmelerin aksi iddia edilemez mutlak hakikatlermiş gibi aktarılmaya devam edilmesi, birey ve toplum olarak sorumluluk üstlenme yerine, kadere sığınma

56 el-Meâric, 70/19-21.

57 Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 66.

58 Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 59.

59 Roger Garaudy, *20. Yüzyıl Biyografisi*, Çev. Ahmet Zeki Ünal, (İstanbul: Fecr yayınevi, 1989), 277.

neticesinde ataletle mahkum olmuş toplumsal bir gerçekliği doğurmuştur. Kur'an: "Biz her şeyi bir kaderle yarattık"⁶⁰ derken, evrende her şeyin belli bir ölçü ve nizamla yaratılmış olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla yaratılışın hiçbir alanında tasdüfe yer yoktur. ve insan davranışlarının da bu ölçüye tabi olduğu bilinciyle hareket edilmelidir. Özellikle Emevi iktidarıyla birlikte cereyan eden hadiselerin, yapılan yanlış uygulamaların sorumluluğundan kurtulma adına "her şeyin önceden belirlenmiş bir kaderle gerçekleştiği" tezine sığınılmıştır. Özel olarak Emevi döneminin siyasetleri ve ona uygun düşünce geliştiren ulema hep "kader" kavramına sarılmışlardır. Yapılan yanlışların sorumluluğundan kurtulma adına sürdürülen bu siyaset tarzı ve düşünce biçimi, Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından oluşturulan dinamik ve sorumlu/takva birey ve toplum yerine, kadere sığınmış/pasif ve olup bitenler karşısında yenik bir kişilik ve toplumsal yapıyla neticelenmiştir.

5-Kur'an'ın Önerdiği Ahlak ve Sonuç yerine

Kur'an, başından sonuna kadar bir ahlaki öğretiler ve bu uygulamalı bir ahlaktır. Gerek indiği andan itibaren hayatta tatbik edilmesi ve gerekse nüzulundan bugüne ve geleceğe devam eden metnin içerdiği ahlaki ilkelerin, zamanın ruhuna göre her an yeniden yaşama geçirilmesi açısından dinamiktir. Hem inşa eder, hem de uygulamalıdır. İnşa eder, zira temel ilkeleri evrensel bir ölçüt ile belirler, uygulamalıdır, zira hayata müdahil olmayan bir amelî "salih amel" olarak nitelenmediği gibi, bireyin ve toplumun yaşamına dokunmayan salt teorik bir form olarak kalmayı da asla kabul etmez. Yukarıda da sıklıkla işaret etmeye çalıştığım gibi ahlak öğretisinin özü de "takva" olarak belirlenmiştir. Bu kavram; "bütüncül ahlaki davranış dengesidir"⁶¹ bir bilinç halidir, toplumsal ve bireysel hayatın bir araya gelişi ve insanın iyi ile kötüyü, adalet ile adaletsizliği birbirinden ayırmayı sağlayan içsel bir ışıktır. Bir başka ifadeyle o bir vicdanlı olma halidir. İnsanın üzerinde doğduğu fitratın bozulmamış halidir ki, doğru olana insanı götürmede bir rehberdir. Adaletsizliğe karşı adaleti, zulüm ve zulumata karşı aydınlığı ve aydınlık bir geleceği, korku yerine emniyetle/İslam olmayı, güvensizliğe karşı yaşamın bütün alanlarında kendini güvende hissetmeyi sağlayan bir ruh halidir. Kur'an'ın temel hedefi ahlaka dayalı bir toplumun inşasıdır. Bu yapının inşa edilmesi için de Kur'an, her türlü şirk ve nifaktan arındırılmış sağlam bir iman gerekliliğine işaret etmiştir. Zira tevhid, inanç ve insan bilincinde birlik ve bütünlüğü sağladığı gibi, şirk ve nifak hali de insanın ruh ve toplumsal yaşamında bozulmaya, parçalanmaya ve toplumsal adaletsizliğe yol açmaktadır.

Kur'an'ın itikat, ibadet ve muamelat olarak belirlemiş olduğu temel alanların her birisinin diğerini bütünleyen bir tarafı olduğunu düşünenler için açık bir husustur. Ayrıca belirlenen her bir alanın da birey ve toplum olarak içinde yaşadığı tabiatla uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlamaya matuftur. Tekrar hatırlatmak gerekir ki sözü edilen bütün ilahi emir veya yasaklar bizzat insan içindir. Gerek toplumsal ve gerekse bireysel gelişimin tamamlanması için bütün bu prensipler belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında tarih boyunca bin yılları aşan bir geçmişle, tanrıların gazabından korunmak, onların rızalarını kazanmak uğruna insan başta olmak üzere pek çok ve çeşitli kurbanların sunulmuş olması, insanlığın kendi muhayyilesinde yarattığı yanlış tanrı tasavvurlarının bir neticesi olarak görülmelidir. Bu sebeple nihai olarak Kur'an'ın getirdiği mesaj; tarih boyunca insanlığın oluşturduğu bu yanlış inanç ve uygulamaların sonlandırılması ve doğru bir Allah tasavvurunun oluşturulması ile birlikte, içinde yaşadığı tabiatla ve oluşturduğu toplumsal yapıyla barışık bir dünya kurmasını sağlamayı hedeflemiştir.

Konunun sağlıklı bir zeminde anlaşılması için Kur'an'da belirlenen temel ahlaki kurallardan bir kısmını aktarmak açıklayıcı olacaktır. "Salatı ikame ediniz; zira salat her türlü fahşa ve münkerden alıkoyar."⁶² Salatın tek bir kelime olarak "namaz" biçiminde çevrilmesi yerine, orijinal şekliyle ifade edilmesi gerekir. Zira içinde biçimsel olarak namaz ibadetini barındırmakla birlikte çok daha kuşatıcı anlamları barındırdığını bilmek gerekir. Mesela "salat"ın her türlü yardımlaşma ve dayanışma anlamlarını da içerdiğini hatırlatmak gerekir. Bu anlamı destekleyen Kur'an'ın şu ayeti oldukça çarpıcıdır: "Allah ve melekleri peygambere salat ederler/peygamberi desteklerler, ey iman edenler! Sizler de ona salat edin/destek olun ve tam bir teslimiyetle onun rehberliğine teslim olun."⁶³ Dolayısıyla namazın salt şekilsel bir ritüel olarak anlaşılması, Kur'an'ın esas gayesine aykırı bir değerlendirme olur. "Sen dini yalanlayanı gördün mü? O yetimi itip kakan, yoksulu doyurmaya gayret etmeyendir. Veyl olsun o namaz kılanlara ki onlar kıldıkları namazdan gafildirler, onlar ki niyetleri yalnızca görülüp takdir edilmektir ve ayrıca onlar, insanlara en ufak bir yardımı bile reddederler."⁶⁴ Bu ve benzeri pek çok Kur'an ayetinde "salat"ın özü itibarıyla hayatın her alanında

60 el-Kamer, 54/49.

61 Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Yaşamak*, (Ankara: Kitabiyat, 2000), 231.

62 el-Ahkâf, 29/45.

63 el-Ahzâb, 33/56.

64 el-Maûn, 107/1-7.

dayanışma ve yardımlaşmayı içerdiğini, şekilsel olarak ifa edilmesi emredilen namazın bu amaca hizmet etmesi gerektiğini, her türlü kötü olarak nitelenen olumsuzluklardan uzaklaşıp, iyi olan hasletlerle mücehhez bir hale gelmek için anlamına uygun bir şekilde ifa edilmesi biçiminde anlaşılması gerekmektedir.

Müslümanın bireysel ve toplumsal yaşamında kendisini salih amellerle donanmış bir kişi olarak gerçekleştirebilmesinin, belli ibadet şekilleriyle, hem Kur'an'ın âmir hükümleri hem de peygamberin uygulamalı pratiği ile ancak mümkün olabileceğinin bir ön kabul olarak bilinmesi gereklidir. Temenni ve içi boşaltılmış, anlamından saptırılmış şekilsel ibadetlerle bunun mümkün olamayacağı, hem Kur'an'ın beyanı hem de tarihsel olarak yaşanan pratikle kanıtlanmıştır. Müslümanın ruhsal arınmasını ve toplumsal alanda ilerlemesini gerçekleştirmesi için de emredilen ibadetlerin, Kur'an'ın anlam içeriğine uygun bir şekilde yerine getirmesi gerekir. Bununla birlikte Kur'an, Müslümanın içinde bulunduğu sosyal çevrede, örnek bir kişilik ve ahlaki bir toplum inşa etmesi için de ayrıca uyması zorunlu kuralları belirlemiştir. Temel evrensel prensipler şeklinde belirlenen bu değerler sisteminden sadece örnek kabilinden bir kısmına değinmekle yetineceğiz.

“Size birisi selam verdiğinde siz ona daha güzeli ile veya benzeri ile karşılık verin.”⁶⁵ Ayetin siyak ve sibakına bakıldığında normal bir zaman diliminde birlikte yaşadıkları insanların selamı ile sınırlı olmayan bir durumdan söz edilmektedir. Savaş durumunda bile olsanız, size el uzatan, size barışçıl yolla yaklaşan kişi veya toplumları reddetmeyin. Amir hükümlere bakıldığında Müslüman için çizilen portre onun bir barış insanı olması gerektiğidir. Kur'an temel haklara dair belirlemelerde bulunurken can emniyetini her şeyin üstünde tutmuştur. “Kim de haksız yere bir cana kıymışsa o bütün bir insanlığı öldürmüş gibidir ve kim de bir hayat kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibidir.”⁶⁶ İnsan yaşamına verilen değer ancak bu kadar veciz bir şekilde ifade edilebilir. Can emniyetinin ardından mal emniyeti de Kur'an tarafından belirlenmiş temel esaslardandır. Kur'an her türlü kişisel mahremiyetin korunması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. “Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere sakinlerinden izin almadan onlara selam vermeden girmeyin.”⁶⁷ Bireyi ve Müslüman aileyi her türlü kötü söylemden, gerçek dışı dedikodulardan uzak tutmak ve aile mahremiyetinin kesin olarak sağlanması amacıyla uyulması istenen bir emirdir.

Bireysel olarak belirlenen bu tarz temel ilkelerin yanı sıra toplumsal olarak uyulması emredilen ilkelerden birisi de adaletle davranmaktır. “Gerçek şu ki, Allah adaleti ve iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emreder, utanç verici ve arsızca olanı, akıl ve sağduyuya aykırı olanı ve azgınlığı, taşkınlığı yasaklıyor ve size öğüt veriyor ki böylece belki bunları aklınızda tutarsınız.”⁶⁸ Ayette belirlenen ilke mutlak manada adaletli olmaktır. Adaletli olmanın olmazsa olmazı da “münker” olarak ifade edilen durumdan kurtulmaktır. Pek çok anlam verilmişse de “münker” terimi ayette; aklın veya sağduyunun reddettiği, “insan aklının kabul etmediği, yahut yanlış olduğuna hükmettiği durum” olarak nitelenmiştir.⁶⁹ Burada yapılması istenen ve sakınılması emredilen hususlar, toplumsal salahlığın olması için zorunlu kurallardır. Kur'an'ın önerdiği toplumsal yapının oluşması ancak bu temel ilkelerin hayata egemen kılınması ile mümkündür.

Bireysel ve toplumsal ahlaki takva/sorumluluk bilincine dayandıran Kur'an, bu bilince sahip insanların oluşturdukları toplumların sorunlarını daha adil bir şekilde çözebildiklerini vurgulamıştır. Ana hatlarıyla ifade etmek gerekirse bu sorunlar: 1) bütün toplumsal uyumsuzlukların temelini oluşturan ekonomik eşitsizlikler, 2) toplumlar arası köklü düşmanlıklardan kaynaklanan toplumsal eşitsizlikler, ırk ayrımcılığı 3) İslam'ın gelişi döneminde kadınlara uygulanan hukuksuzluk, 4) Doğa ve hayvan haklarının yeniden tesisi gibi ana başlıkları ile sıralamak mümkündür. Bütün bunların yeniden bir düzenlemeye tabi tutulması bir zorunluluk olarak Kur'an'ın nazil olduğu dönemde mevcuttu, malesef bu düzenleme ihtiyacı hala devam etmektedir. Detaylara girmeden sözü edilen başlıklara dair Kur'an'ın önerilerini çok kısa bir şekilde ifade etmek gerekirse şu hususların tekrar hatırlatılması gerekir.

Kur'an'ın fert ve toplum olarak yönelttiği eleştirilerin hemen tamamı neredeyse servetle ilişkilidir. İnsanın temel zaafının kaynağı olarak işaret edilen bu duruma Kur'an ilk nazil olan surelerin neredeyse tamamında işaret etmiştir. Kur'an, insanın çoğaltma tutkusunu şiddetle eleştirir “Biriktirme/çoğaltma tutkusu sizi helak etti.”⁷⁰ Mal, servet, güç, şöret, devlet biriktirenlere yönelen şiddetli eleştiri, insanın elde ettiği güçle kendisini ebedi kılabilceği vehmine kaptırdığından, aynı zamanda ilk sapma olarak nitelenen şeytanın aldanmasına tabi olduğunu göstermiş olur. Kur'an; “Servet sadece zenginlerinize mahsus bir devlete dönüşmesin”⁷¹ derken devlet kavramını güçle ifade

65 en-Nisa, 4/86.

66 el-Mâide 5/32.

67 en-Nûr, 24/27.

68 en-Nahl, 16/90.

69 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, II/549.

70 et-Tekâsür, 102/1-4.

71 el-Haşr, 59/7.

etmektedir. Dolayısıyla devletin sadece belli ellerde bir tekel haline gelmesini Kur'an hem başlangıç/dünya hem de sonuçta/ahiret için bir felaket olacağını ifade etmiştir. Kur'an'da servet bizatihi kötü olarak nitelenmemiş, onun kötüye kullanılması, ya da kötü bir şekilde kullanılması eleştirilmiştir. İnsan bizatihi serveti kendisi elde etmiş olsa bile onu yoksun/yoksul olanlarla paylaşılması emredilmiştir. Bu durumla ilgili Kur'an'da şöyle genel bir ilke çıkarılabilir: Çevresinde yoksulluk ve yokluk içinde debelenenler varken, kimse kendi servetine mutlak hak iddia edemez ve onu istediği gibi harcayamaz. Çünkü yoksulluk denizinde bolluk adaları oluşturulamaz.⁷² Bu durumun çözümü için helal bir şekilde üretim, sahip olunanı infak, ribadan kaçınmak ve zorunlu olarak zekatın verilmesidir.

Ahlaki bir toplumun inşası için, önce özgür bireylerin oluşturulması esastır. Zira özgür olmayan bireylerin oluşturduğu toplumlar, her türlü kötülüğe kaynaklık ederler. Tarih boyunca baskı altında yaşayan toplumlardan hiç birisinin insanlığı ileriye taşıyan bir medeniyet inşa edememiş olması bunun açık göstergesidir. Onun için Kur'an, özgür iradeye dayalı olmayan inanca ve amele hiçbir değer biçmez. Daha önce ferdi veya kabilevi telakkilerin ağır bastığı toplumsal bir yapıdan, insanlığın bir bütün olarak kardeşliğini esas alan bir değerler toplumuna geçişi esas almıştır. Bizatihi kendi nefsi, anası, babası, ya da en yakını dahi olsa adaletle şahitlikte bulunulması, dolayısıyla güce değil, adaletle dayalı bir yaşamın egemen kılınması istenmiştir. Seçkinlerin karar verdiği toplumsal bir hukuk yerine, şuraya dayalı bir sistemin tesis edilmesi, toplumsal ahlakın oluşturulması için olmazsa olmaz bir şarttır.

Yaratılıştaki bütün insanların eşit olduğu ilkesi egemen kılınmış, sonraki süreçte ortaya çıkan tarihsel, kültürel ve inanç farklılığı, toplumlar arası tanışma ve dayanışma için bir vesile kılınmıştır. Dolayısıyla her türlü ırkçılık lanetlenmiş, takva/sorumluluk bilinci dışında insanlar arasında oluşturulan her türlü üstünlük değerlendirmesi reddedilmiştir. Dolayısıyla bütün insan haklarının esası, insan ırkının ontolojik eşitliğine dayandırılmıştır.⁷³ Bunun bu şekliyle tespit edilmiş olmasının nedeni; insan aklının en sapık şekliyle ortaya çıktığı yerin burası olmasındandır. İnsan hiçbir kişisel başarısı olmadan, kendisine tevarüs edilen ırki veya coğrafi özellikleri, güç ve şöhreti kötüye kullanır ve bu da insan toplumunun bozulmasına yol açar. Bu nedendir ki Kur'an ısrarla: "ey Adem'in evlatları"⁷⁴ tabirini kullanır ve sonrasında da Adem/insanın topraktan yaratılmış olduğu vurgulanır. Bu nedenle özü itibariyle bütün bir insanlığın aynı özden/topraktan yaratılmış olduğu ısrarla hatırlatılır. Başlangıçtan itibaren Kur'an'ın tek bir üstünlük kriteri olarak belirlediği takva/sorumluluk bilincinin ana göstergesi olarak da ekonomik konularında adalet, siyasi konularda hakkaniyet ve liyakat, toplumsal konularda ise nezaket biçiminde özetlenebilir.⁷⁵

72 Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, 234.

73 Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, 240.

74 Yâsîn, 36/60.

75 Adil Çiftçi, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, 250.

KAYNAKÇA

- Ahmed Emin, b. İbrahim et-Tabbâh. *Fecru'l-İslam*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Âmidî, ebu'l-Hasan Seyfuddin Ali b. Muhammed. *Ebkâru'l-efkar fi usûli'd-dîn*. Thk: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Attar, ebu Hâmid Ferîduddîn Muhammed b. Ebi Bekr. *Tezkiretu'l-Evliya*, Thk: Reynold Alleyn Nicholson, İran: Kütüphane-i İran Milli. Çiftçi, Adil. *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, Ankara: Kitabiyat, 2000.
- Davis, James C. *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikayesi*, çev. Barış Bıçakçı. Ankara: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Derveze, M. İzzet. *Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev. Komisyon, İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu yayınları 2000.
- Garaudy, Roger. *20. Yüzyıl Biyografisi*. Çev. Ahmet Zeki Ünal, İstanbul: Fecr yayınevi, 1989.
- Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Nesefî, ebu'l-Muin Meymun b. Muhammed. *Tabsiratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, Thk. Claude Salame, Dımaşk: 1990.
- Şehristani, ebu'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdulkerim. *Nihayetu'l-Akdam fi İlmi'l-Kelam*, Tsh. Alfred Cuyum, Kahire: Mektebu's-Sakafeti'd-Diniyye.
- Şeriati, Ali, *İnsan*. Çev. Şamil Öcal, Ankara: Fecr Yayinevi, 1990.
- Yazır, Elmalılı, *Hamdi. Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Zemahşeri, ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an hakâkiki't-tenzili ve uyûni'l-akâvil*. Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut:1997.

EXTENDED ABSTRACT

In the narrative of the Quran, creation is not instantaneous, it depends on a process. and this process is quite long. The Qur'an says: "Hasn't it been a long time since man was not a being worth talking about?" is a very key question at this point. and essentially, the evaluation of humans should be based on this question. This determination must be taken into account in order to understand the human adventure correctly. In the last two centuries, new evidence and theses developed by sciences such as archeology and anthropology, as well as paleontology and geology, have enabled us to reach very different information about humans than what was known until now. Considering that each thought expressed is realized with the available data, it is necessary to see that, as in many other fields, data about humans are also realized in accordance with previous information. Therefore, although scientific data does not represent certainty, it should be stated that it clarifies many unknowns about our subject, human beings, in different aspects. In this respect, the determinations made by science regarding both the creation of man and his nature are extremely important. It is not possible to know people in all their aspects, especially without taking into account the findings made by "Psychological Science" regarding human psychology.

The most fundamental question asked by a person who continues his development in a process is "who am I?" This question has arisen with existence. This question, which enables people to produce knowledge and develop thoughts, is also man's search for meaning and the secret of existence. Today, the search for an answer to this question is at the center of other sciences, especially philosophy. Because without knowing the person, it is not possible to know what his basic needs are as well as what will bring him peace. In this case, naturally, along with the biological development of the human being, it is necessary to ensure that the basic essence that makes him human also develops. This depends on a good understanding of the concept of human as a whole. Just as it is wrong to accept humans as a structure consisting only of matter, it is also not a correct approach to purify them from materiality. The Quran, which defines the human being through the construction of these two together, attributes the human being, a biological/physical being, to reach the level of human being to his search for meaning. Because of this basic distinguishing element, it is only humans who use language, who can object to the environment/situation they are in, who produce meaning, and who build civilizations.

Although it is not possible to go into details in our study, we see that the Quran suggests a holistic view. At this point, in addition to his descriptions of human nature, he emphasized the basic principles that must be followed in order to complete its development. On the other hand, while assigning a certain rank to humans, when the weaknesses and weak points, the importance of knowing these, and the characteristics in question are not taken into consideration, how can humans exceed their limits, fall to a lower level than animals, even though they were created with the best consistency, and even become "the worst on earth" after they become horny? He pointed out that it can turn into an entity of "evil/evil". Here, the concept of "exalted creature/supreme creature", which was derived from pre-Islamic culture, was discussed and evaluations were made on the point that this concept is not a Qur'anic concept.

Due to these basic distinguishing features, man has exceeded his limits and often become horny as a result of trying to reap honors that were not given to him, without taking into account the purpose of creation. The human story told in the holy books is to draw attention to this situation. Since the narratives about humans in the Torah texts were transferred to later periods without being subjected to criticism, the Qur'an's definition and presentation of humans were not understood correctly. The meanings attributed to concepts under the influence of previous cultures were created in a way that contradicts the integrity of the Quran. In this study, we focused on some concepts that have lost their meaning. It has been evaluated that the issue of man being the caliph, mentioned in many verses in the Quran, has been misunderstood as the caliph of God, due to the influence of previous cultures. The fact that a human being is equipped with certain abilities and talents necessitates him to act with certain responsibilities. However, this does not mean that he is the caliph of Allah.

It is clear that there cannot be a healthy individual and social development without proper recognition of the human being. For this reason, the Quran first made some basic determinations about man, that is, defined him, directed some very basic criticisms and asked him to build himself in line with these criticisms. After these basic determinations made individually, taking this reality into account, he also determined the basic rules that must be followed for the construction of a moral society. These determined principles can be expressed as basic universal principles. This situation is also in line with the common cultural heritage accumulated by humans. Accordingly, it is not possible to build a peace society without organizing life. However, in essence, Islam is a peace project and the society to be created should be a peace society.